

УДК 94 (477) «13/14»

ГАЛИЦЬКА РУСЬ У 2 ПОЛОВИНІ XIV–XV СТ.: ЗАРОДЖЕННЯ АНТАГОНІЗМУ ЕТНОСІВ

Ярослав Баштевич

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті проаналізовано суспільно-політичні перетворення на території Галицької Русі в 2 половині XIV–XV ст. Проведено короткий огляд появи в суспільних групах (шляхти, духовенства, міщан та селян) протиріч між етносами та окреслено їхні причини. Також наголошено, що ідеологія ворожнечі, яка виникла в Руському та Белзькому воеводствах, пізніше поширилася на територію Наддніпрянщини разом із польською системою влади.

Ключові слова: Галицька Русь, міжнаціональний антагонізм, суспільні верстви, Руське воеводство, етнос.

Одна з найвагоміших сторінок української історії ранньомодерного часу – Національно-визвольна війна під проводом Б. Хмельницького, набрала такого характеру й масштабу через протиріччя двох націй: української й польської, коріння якого проросло ще в добу Пізнього Середньовіччя. Найкраще зародження міжнаціонального антагонізму можна простежити на прикладі території Галичини (Королівства Русі; Руського й Белзького воеводств; Галицької Русі), яка найшвидше з-поміж етнічно українських земель потрапила під владу Корони Польської [25, с. 28].

Мета дослідження полягає в тому, щоб охарактеризувати суспільно-політичні реалії, в яких опинилося руське (українське) населення Галицької Русі та окреслити появу протиріч між польським та українським етносами, які згодом переростуть у боротьбу.

Історія Галицької Русі Пізнього Середньовіччя через спорадичність джерельних свідчень вивчена доволі мало, особливо порівняно з наступним ранньомодерним періодом, у якому таких джерел значно більше. Однак на сьогодні є низка вагомих досліджень, присвячених цьому періоду, частина з яких була використана в нашій статті. Зокрема, відомості про

політико-правове становище Галичини були взяті з праць Леонтія Войтовича [5], Миколи Крикуна [12] та Ігоря Бойка [3, 5]. Зміни в середовищі суспільних груп досліджували: Юрій Зазуляк [8, 9], Ігор Смуток [23] – формування шляхти, Л. Харевичова [27], Мирон Капраль [11] та Іван Крип'якевич [14] – відносини в галицьких містах (на прикладі Львова), Дмитро Похилевич [17] – становище селян тощо. Також використано розвідки Степана Рудницького [19], Зеновія Федунківа [24] та ін.

Процес інкорпорації руських земель, які в цей час іменувалися як «Королівство Русь» [4, с. 108], до складу Польського Королівства розпочався в 1340 р. після смерті останнього галицько-волинського правителя Юрія II (1325–1340) й остаточно завершився в 1434 р. Його можна умовно поділити на 2 етапи: 1) 1340–1387 рр. – час польсько- (й угорсько)-литовської боротьби за галицько-волинську спадщину¹; 2) 1387–1434 рр. – перехідний період від часу походу Ядвіги (1384–1399) до створення Руського воєводства.

Майже столітній період інкорпорації земель можна пояснити (крім як усуненням зовнішніх ворогів) також необхідністю створення умов для лояльного ставлення до нової влади могутнього галицького боярства. Саме тому польська влада, хоча поступово й поширювала власний адміністративний апарат на приєднані землі, але намагалася зберегти видимість існування «держави в державі» й проводила так звану «розумну казімірівську політику»: діяло руське право, карбувалася окрема монета, надавалися привілеї боярству та містам, було відновлено Галицьку митрополію тощо [5, с. 376; 4, с. 110; 28, s. 183–185]. Але це було лише формальністю, бо коли вдалося порушити питання про відновлення Руського Королівства, його одразу ж і відкинули [5, с. 443.

Із приєднанням Галицької Русі до Польського Королівства до останнього мали би перейти чи не головні функції держави, а саме – захист від зовнішньої загрози [18, с. 56–58], якою тоді найчастіше були турецькі й татарські війська. Однак, цього фактично не відбулося.

¹ 1370–1387 рр. – під владою Угорщини.

Ще у другій половині XIV – першій половині XV ст. вдавалося забезпечити певну безпеку на приєднаній території (зводилися й перебудовувалися замки за західноєвропейським типом, відбувалась колонізація цих земель, активно розвивалось господарство тощо) [24, с. 86–89]. Водночас, великих нападів не було через політичну кризу в самій Золотій Орді. Натомість, ще напередодні великого походу на Київ 1482 р. з 1440–1470 рр. (через вплив Османської імперії) татарські загони спустошували територію Поділля й Галичини, а з кінця XV ст. і впродовж наступних двох століть набіги стали чи не щорічними [16, с. 92; 29, с. 641]. Таке становище призвело до того, що розпорошені татарські загони, не маючи змоги пожитися на Поділлі, все далі просувалися на захід. Утім, вони рідко перетинали р. Сян, зосередившись на грабежі Руського воєводства [24, с. 90]. Існувало чотири, добре відомі польським урядовцям основні шляхи, якими татарські загони добиралися до Русі. Три з них вели на західноукраїнські землі, а найкривавішим був Волоський, або, як його називали ординці – Золотий, найбагатший для них. Шлях пролягав заледве не через усю Галичину [16, с. 92]. Так, за підрахунками істориків, у 2 половині XV ст. татари здійснили 31 великий напад на Поділля та 11 – на Руське й Белзьке воєводства; у XVI ст. – 32 та 17 відповідно [15, с. 19].

З метою захисту була навіть висловлена пропозиція перевести на спустошені землі Тевтонський орден [19, с. 7–8], оскільки вже тоді організація оборони ставала все слабшою: посполите військо скликалося настільки повільно, що ворог устигав утекти зі здобиччю [19, с. 16–17, 39; 30, с. 72–73].

Основний тягар оборони в усі періоди лягав на пасивний захист із використанням оборонних об'єктів: укріплених міст, замків, релігійних споруд тощо, які надавали захист місцевому населенню [24, с. 92]. Щоб припинити масову міграцію населення з небезпечних місць, особливо з терен Галицької землі, сеймики видавали укази, в яких наказували під час ворожих нападів насамперед ховатися в найближчих оборонних спорудах, хоча ті часто *«самі валилися»* [19, с. 48]. Тож польська влада не змогла організувати належної оборони: з'явилася вона лише з розвитком козащини [19, с. 54].

З політичними трансформаціями у цей період паралельно відбувалися й соціально-економічні зміни. Зокрема, в XV ст. на території Галичини нараховувалося більше поселень, ніж у густо заселеній Волині [7, с. 23], а з економічного погляду Руське воєводство значно переважало Київську землю [17, с. 27]. Натомість, польська влада проводила політику заохочення колонізації цих земель економічно сильнішими німцями й польською шляхтою [27, с. 5], що породжувало численні конфлікти й відтісняло місцевих русинів на периферію суспільно-політичного життя: «чуже жите придушило місцеве руське» [7, с. 23; 14, с. 92].

У нових політичних умовах важливо було заручитися підтримкою галицької еліти, обіцянки якій дали змогу Польщі анексувати 1387 р. Галицьку Русь [5, с. 435; 18, с. 56–58]. Імовірно, що саме під тиском місцевої шляхти було створено Руське воєводство (а 1462 р. – і Белзьке) та поширено на нього польське право, що дозволило галицькій шляхті займати урядові посади [12, с. 25–29]. Така лояльність шляхти пояснюється тим, що фактично до 1430 рр. існувала певна «консервація місцевих порядків», а галицькі бояри перебували в становищі особистих слуг короля. У 1420 р. галицьку шляхту король навіть обклав повинностями, що перша намагалась усіяко оскаржувати [3, с. 144; 8, с. 176, 184]. Зрештою, і після 1434 р. в галицькій шляхті було менше прав, аніж у польській. Саме тому для XV ст. характерними були численні конфедерації, які король намагався розв'язати наданням привілеїв для окремих земель.

П'ютрківський статут 1496 р. остаточно зрівняв у правах шляхту [3, с. 154; 6, с. 26–27]. Але шляхта опинилася в частково залежному становищі через особливо сильні позиції можновладства в краї [9, с. 397], оскільки ще з середини XIV ст. королі могли надавати руській та польській аристократії цілі повіті. Магнати забирали в шляхти маєтки, якщо в неї не було королівських підтверджень [29, с. 632] (які отримати було вкрай складно), накладали нові повинності для всього населення у своїх володіннях, через що проти перших були організовані виступи (як конфедерація 1464 р., коли шляхта разом із львів'янами виступили проти руського воєводи А. Одровонжа) [9, с. 397–401; 8, с. 184–189; 30, с. 385–386].

Велике значення на формування ідентичності шляхетського стану мала іноземна колонізація. У середині XV ст., у розпал конфедерацій, руська шляхта (а представники руських родів знаходилися на різних щаблях шляхетської ієрархії [23, с. 97–98]) ще зберігала й активно декларувала свою етнічну та конфесійну ідентичність [9, с. 413–414]. Проте іноземці впродовж наступних кількох століть споріднювалися з місцевою елітою, а остання масово приймала католицизм, що сприяло швидкому підйому в урядовій кар'єрі [23, с. 109–111]. Врешті-решт, уже в XVI ст. більшість руської шляхти, ввійшовши в нове правове поле, втратила своє «національне обличчя» й фактично перестала бути виразником інтересів русинів-українців [25, с. 34]. Хоча на початку XVI ст., коли «національні різниці стають чимраз ясніші», в руської шляхти в судових позовах ще проявлялася національна свідомість [14, с. 5, 95]. На руських землях, які ввійшли до складу Великого князівства Литовського, представники руської еліти були набагато впливовішими, що дозволило їм аж до XVIII ст. зберегти власну ідентичність [3, с. 156].

По-іншому склалися відносини польської влади з руськими міщанами. Як зауважив Борис Флоря, саме в містах можна найяскравіше побачити розвиток протиріч. А особливо в столиці Руського воєводства – Львові, де «православні русини зустрічалися з цілою низкою заборон, що й ставило їх у нерівноправне становище» [25, с. 28]. Так, у Руському воєводстві від часу запровадження магдебурзького права діяло правило, відповідно до якого міським самоврядуванням могли користуватися лише католики (хоча не йшлося й про заборони для некатоліків) [11, с. 111; 18 с. 27–31].

Оскільки й у XVII ст. в Галичині було зовсім небагато сільських католицьких парафій [20, с. 112; 31, с. 61–62], то в містах найяскравіше проявилось і конфесійне протистояння [25, с. 29]. Зокрема, православних обмежували в ремеслах та торгівлі, займатися якими можна було тільки за погодженням з католиками [14, с. 21–22; 27, с. 3–5]. За все XV ст. міське право Львова отримали лише 32 русини, а будинками в середмісті володіли близько 30 руських родин [11, с. 120]. Уже з кінця XV ст. видавалися спеціальні укази короля, щоб до міських урядів допускалися лише католики [3, с. 159]. До того ж, попри надання й підтвердження магдебурзького права, міщани галицьких міст

виконували й загальнодержавні повинності та мали особливі обов'язки з організації оборони від татарської загрози [3, с. 177; 18, с. 76–80].

У 2 половині XIV–XV ст. правлячою у Львові була німецька нація, а з XVI ст. – польська, через що значно погіршилося становище русинів [14, с. 55]. Здавалося, наче руські громади в середині XV ст. «заснули сном середніх віків». Але національний тиск мав і позитивні наслідки, оскільки сприяв згуртуванню спершу в економічній сфері, а потім і політично русинів, які почали створювати братства (найвідоміше при Успенській церкві у Львові з 1480 рр.) [11, с. 121; 27, с. 5–6]. З братським середовищем були пов'язані провідні православні діячі наступних століть, у ньому було створено Львівський літопис. На кінець XV ст. відбувається своєрідна трансформація руського міщанина в «нову культурну одіж», завдяки чому русини розпочали боротьбу за міські права [14, с. 42, 62, 93]. Львів'яни орієнтувались на Кам'янець, де руській громаді вже вдалося здобути судову автономію [11, с. 121].

Зіткнення в Руському Королівстві католицизму та православ'я стало чи не головним джерелом конфронтації етносів. Казимир III (1333–1370 рр.) намагався унезалежити галицькі землі від литовського митрополита² й виявити свою лояльність до місцевого православного населення: було відновлено Галицьку митрополію у 1371 р. й обрано митрополитом Антонія (1371–1391 рр.) [21, с. 269] Та вже за Владислава II Ягайла (1386–1434 рр.) поглибилися процеси покатоличення населення і створено низку заборон для вірних Східного обряду. Зокрема, в окремих привілеях з 1402 р. король указував, що надає певні права лише католикам і забороняє доступ до них «схизматиків» [10, с. 17; 13, с. 12, 23; 26, с. 53]. Православну митрополію було ліквідовано з утворенням намісництва, а указами 1412 та 1423 рр. король переніс центр римо-католицької митрополії з Галича до Львова та доручив львівському архієпископу наглядати за «єретиками та схизматиками» на території Галичини, аби ті «не шкодили католицькій церкві» [22, с. 110; 2, с. 1–3]. Ставлення до

² Православні єпархії Галичини відійшли під владу литовського митрополита в 1347 р.

православних – як до «схизматиків» переважатиме й у наступні періоди. Зауважимо, що ще в 1372 р. папа Григорій XI (1371–1378 рр.) навіть намагався усунути православних єпископів Галичини з їхніх посад [6, с. 40].

Із 1387 р. посилювався наступ заснованого 1375 р. католицького архієпископства на землі православної церкви, що поступово перетворило перше в найбільшого землевласника [3, с. 161; 28, с. 334, 447–448; 31, с. 35]. Активізувався й орден домініканців, маєтності яких у 1397 р. були переведені королем на магдебурзьке право [26, с. 40]. Отож, відбулося пониження статусу Галицької катедри, що посилювалося через втручання світських чинників. З 1 половини XV ст. лишилися нечисленні джерельні згадки про галицьких митрополитів, які вступали в певну конфронтацію з київськими [21, с. 274–275]. Хоча, як зазначив І. Крип'якевич, із терен Галичини не було «ніякої реакції на Флорентійську унію» [14, с. 3]. Проте відомо про поставлення Йоакима галицьким митрополитом із благословення патріарха Григорія Мамми (1443–1459 рр.), прихильника єдності з Римом [21, с. 276], що могло позитивно сприйнятися владою. Цікаво й те, що з апеляцією до унії митрополит Ісидор звертався до урядовців міст Галицької Русі, щоб ті не забирали майна в православної церкви [1, с. 4–7].

Фактично в 2 половині XV – 1 половині XVI ст. галицьку православну церкву контролювали опікуни-ктитори зі сумнівною репутацією. Номінації на церковні уряди проводили не з благословення православних, а римо-католицьких ієрархів, а нагляд за православним кліром часто надавався світським урядникам [21, с. 102–105; 31, с. 61]. Таке становище тривало аж до 1540 р., коли через вимоги міщан вдалося відновити посаду православного єпископа. Хоча духовне життя краю почало відновлюватися і раніше. Так, відомо про діяльність перемиського єпископа Антонія Оникія (1499–1520 рр.), який почав організовувати спротив натиску католицизму [14, с. 4, 94].

У найбільш важкому становищі в Галицькій Русі перебували селяни. І не лише щодо інших галицьких верств, а й порівняно з селянством Поділля, Наддніпрянщини тощо. Крім давніх численних повинностей, на селян накладалася низка нових (наприклад, сплата десятини католицькій церкві [6, с. 35]). Варто

не забувати ще й про татарські зағони, які рідко покидали межі Руського воєводства без ясиру [30, s. 72–73, 574–575]. Також селянам із 1402 р. значно обмежили можливість виходу з села [3, с. 183]. Впродовж цього століття вихід ставав усе менше можливим через насадження фільваркової системи [17, с. 28]. Селяни чинили спротив таким діям (напр., подавали скарги, організовували виступи, як-от підтримали повстання Мухи 1492 р.) [6, с. 35–36], але й часто тікали (іноді цілими селами) в гірські райони Карпат (де згодом розвинулося опришківство) чи на територію Наддніпрянщини, де стали соціальною складовою майбутньої козаччини [14, с. 3].

Висновки. Незважаючи на фактичну втрату політичної еліти (боярства-шляхти), більшість населення Галичини змогла зберегти національну свідомість й, адаптувавшись до нових умов, розпочала боротьбу з польською владою. У XVI – 1 половині XVII ст. ці ж суперечності будуть перенесені й на інші українські землі, а зверталися до них і в Національно-визвольній війні в середині XVII ст.

Список використаних джерел та літератури

1. *Архив Юго-западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе* Ч. 1: Т. 6 Киев 1883, 939 с.
2. *Архив Юго-западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе* Ч. 1: Т. 10 Киев 1904, 967 с.
3. І. Бойко, *Органи влади і право в Галичині у складі Польського Королівства (1349–1569 рр.)*, Львів 2009, 628 с.
4. І. Бойко, *Спiрні питання щодо правового статусу Руського королівства у складі Польщі (1349–1434 рр.)*, «Вісник академії правових наук України» 2009, № 3, с. 105–114.
5. Л. Войтович, *Галич у політичному житті Європи XI–XIV ст.*, Львів 2015, 478 с.
6. *Джерела з історії Галичини періоду феодалізму (до 1772 р.)*. Огляд публікацій. Подав І. Крип'якевич, Київ 1962, 84 с.

7. О. Жук, *Чисельність та історичні типи поселень Галичини (Червоної Русі) в XV–першій половині XVI ст.*, «Волинські історичні записки» 2010, Т. 5, с. 20–24.

8. Ю. Зазуляк, *Навколо полеміки про феодалізм на Галичині XIV–XV ст.*, «RUTHENICA» 2006, № 5, с. 170–193.

9. Ю. Зазуляк, *Львівська конфедерація 1464 року: спроба прозогеографічного дослідження її учасників*, «Записки Наукового товариства імені Шевченка» 2000, Т. ССXL. Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, с. 396–415.

10. Р. Івашко, *Ставлення до «схизматиків» у Львівській латинській архидієцезії напередодні Флорентійської унії*, «Східноєвропейський історичний вісник» 2018, Вип. 6, с. 15–21.

11. М. Капраль, *Функціонування органів влади Львова у XIII–XVIII ст. (нарис історії інститутів магдебурзького права)*, «Український історичний журнал» 2006, № 5, с. 111–130.

12. М. Крикун, *Поширення польського адміністративно-територіального устрою на українських землях*, «Проблеми слов'язознавства» 1990, Вип. 42, с. 24–41.

13. *Матеріали до суспільно-політичних і економічних відносин західної України, серія перша (1361–1530), ч. 1–43*, ред. М. Грушевський, «Записки Наукового товариства імені Шевченка» 1905, Т. LXIII, с. 1–46.

14. І. Крип'якевич, *Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження та матеріали*, упоряд. М. Капраль, Львів 1994, 394 с.

15. Б. Омельчук, *Організація оборони міст Руського і Белзького воеводств на «татарських шляхах» у другій половині XV–XVI ст.*, «Всеукраїнський науковий журнал «Мандрівець» 2010, № 1, с. 15–23.

16. М. Паньків, *Топоніми, мікротопоніми, легенди як вияв етнокультурної пам'яті про татаро-турецькі набіги на Прикарпаття (XV–XVII ст.)*, «Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «Космач в історії Гуцульщини та України: до 600-річчя першої писемної згадки». (13 липня 2012 р.)», 2012, Вип. 4, с. 91–102.

17. Д. Похилевич, *Малоземельное и безземельное сельское население в Русском воеводстве Речи Посполитой в XVI в.*, «Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1961 г.» 1963, с. 25–39.

18. *Привілеї міста Львова (XIV -XVIII ст.)*, упоряд. М. Капраль, 2 виправлене видання (електронний варіант), Львів 2010, 544 с.
19. С. Рудницький, *Руські землі Польської корони при кінці XV В. Ворожі напади й організація пограничної оборони*, «Записки Наукового товариства імені Шевченка» 1899, Т. XXXI-XXXII, с. 2-55.
20. Н. Сагайдачна, *Становище українського населення Галичини напередодні Хмельниччини: історіографічний аспект*, «Галичина» 2001, Вип. 5-6, с. 111-115.
21. І. Скочиляс, *Галицька митрополія XIV – першої половини XV століть: особливості еклезіального, правового та суспільного статусу*, «Княжа доба: історія та культура» 2011, Вип. 4, с. 246-279.
22. І. Скочиляс, *Польське «право патронату» та особливості правового становища Галицької (Львівської) єпархії в XV-XVII століттях*, «Вісник Львівської комерційної академії. Серія гуманітарних наук» 2011, Вип. 10, с. 100-106.
23. І. Смуток, *Руська шляхта Перемишльської землі (XIV-XVIII ст.)*. Історико-генеалогічне дослідження: дис. ... д-ра іст. наук, Київ 2018, 598 с.
24. З. Федунків, *Оборонні споруди Галицької землі Руського воеводства як об'єкти культурної спадщини (1434-1772 рр.)*: дис... канд. іст. наук, Київ 2017, 270 с.
25. Б. Флоря, *У истоков польско-украинского конфликта*, «Славяноведение» 2004, № 4, с. 28-34.
26. *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacji śp. Alexandra hr. Stadnickiego*, Lwów 1870, Т.2, 295 s.
27. Ł. Charewiczowa, *Ograniczenia gospodarcze nacyj schizmatyckich i Żydów we Lwowie XV i XVI wieku*, Lwów 1925, 37 с.
28. *Jana Długosza kanonika krakowskiego Dziejów polskich ksiąg dwanaście*, przekład K. Mecherzyńskiego, Krakow 1868, Т. 3, ks. 9, 10. 558 s.
29. *Jana Długosza kanonika krakowskiego Dziejów polskich ksiąg dwanaście*, przekład K. Mecherzyńskiego, Krakow 1869, Т. 4, ks. 11, 12. 678 s.
30. *Jana Długosza kanonika krakowskiego Dziejów polskich ksiąg dwanaście*, przekład K. Mecherzyńskiego, Krakow 1870, Т. 5, ks. 12. 662 s.

31. A. Janeczek, *Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego: Wojewodztwo Belskie od schyłku XIV do początku XVII w.*, Warszawa 1993, 388 с.

ГАЛИЦКАЯ РУСЬ ВО 2-ОЙ ПОЛОВИНЕ XIV–XV ВВ.: ЗАРОЖДЕНИЯ АНТАГОНИЗМА ЭТНОСОВ

Ярослав БАШТЕВИЧ

Львовский национальный университет имени Ивана Франка

В статье проанализировано общественно-политические преобразования на территории Галицкой Руси во 2 половине XIV–XV вв. Проведено краткий обзор появления в общественных группах (шляхты, духовенства, мещан и крестьян) противоречий между этносами и обозначены их причины. Также автор отмечает, что идеология вражды, которая возникла в Русском и Белзском воеводствах, позже распространилась на территорию Приднепровья вместе с польской системой власти.

Ключевые слова: Галицкая Русь, междунациональный антагонизм, общественные слои, Русское воеводство, этнос.

GALICIAN RUS IN THE LATE MIDDLE AGES: THE EMERGENCE OF ANTAGONISM OF ETHNIC GROUPS

Yaroslav BASHTEVYCH

Ivan Franko National University of Lviv

The article analyzes socio-political transformations in the territory of Galician Rus in 2 half XIV–XV centuries. A brief overview of the emergence of contradictions in social groups (gentry, clergy, citizens and peasants) between ethnic groups was made and their causes were outlined. Also, the author stressed that the ideology of hostility that arose in the Ruthenian and Belz voivodships, later spread to the territory of the Dnieper with the Polish system of government.

Key words: Galician Rus, interethnic antagonism, social groups, Ruthenian voivodship, ethnicity.